

Мамедов Н.Н.

Бакинський державний університет

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Метою статті є дослідження сфери застосування міжнародного гуманітарного права щодо конфлікуючих сторін.

У статті послідовно аналізуються питання застосування міжнародного гуманітарного права щодо ситуації, осіб, часу і місця.

Методи та методології. Автор широко використовував методи порівняльного аналізу документів щодо застосування актів міжнародного гуманітарного права, методи опису характеристик застосування цих актів, контент-аналіз законодавчих актів різних країн з питань застосування міжнародного гуманітарного права.

Новизна. Вперше у вітчизняній науковій літературі автором класифіковано різні підходи, виходячи з досвіду різних країн у різні роки розвитку міжнародного гуманітарного права, до результатів тих чи інших збройних конфліктів, де вирішувалися долі ні в чому невинних людей, питання компенсації у зв'язку із втратами їхнього життя тощо.

Висновки. Автор зазначає, що галузь застосування міжнародного гуманітарного права є дуже складною та багатогранною категорією, випадки, що входять до цієї галузі застосування, та критерії, що її визначають, до кінця не визначені. Також наголошується на необхідності закріплення інституту обміну військовополоненими в конвенціях, що становлять джерело міжнародного гуманітарного права у правовому аспекті, особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права до миротворчих операцій, а також застосування міжнародного гуманітарного права щодо збройних конфліктів, що відбуваються в кіберпросторі.

Зазначається, що в плані вирішення особливо актуальної та досить складної проблеми застосування міжнародного гуманітарного права щодо збройних конфліктів, що відбуваються у кіберпросторі, важливо сформувати єдиний підхід, чіткий правовий механізм чи процедуру застосування норм міжнародного гуманітарного права до випадків, коли збройний конфлікт по суті відбувається у цьому просторі з використанням ІКТ як зброї.

Міжнародні законодавчі акти мають чітко визначати ознаки та обсяг об'єктів цивільної інфраструктури, які можуть бути пошкоджені внаслідок кібератаки та перебувають під захистом норм міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародний збройний конфлікт, Женевські конвенції, застосування міжнародного гуманітарного права.

Постановка проблеми. Метою міжнародного гуманітарного права є обмеження наслідків збройних конфліктів, але повне та точне коло випадків, що підпадають під сферу його матеріального застосування, чітко не визначено. Оскільки у відповідних конвенціях згадуються різні види збройних конфліктів, важливо зрозуміти правові критерії цього багатогранного поняття. Проте усвідомлення цього пропонує критерії, що дозволяють з достатньою точністю визначити зміст цього поняття. Тут потрібне деяке пояснення. Адже залежно від того, як юридично визначено ситуацію, у різних випадках застосовуються різні

норми. Розглянуті правові режими не завжди однакові і залежать від того, чи вони відображають, наприклад, умови міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту [1].

Метою статті є дослідження сфери застосування міжнародного гуманітарного права щодо конфлікуючих сторін.

У статті послідовно аналізуються питання застосування міжнародного гуманітарного права щодо ситуації, осіб, часу та місця.

Новизна. Вперше у вітчизняній науковій літературі автором класифіковано різні підходи, виходячи з досвіду різних країн у різні роки розвитку

міжнародного гуманітарного права, до результатів тих чи інших збройних конфліктів, де вирішувалися долі ні в чому невинних людей, питання компенсації у зв'язку із втратами їхнього життя тощо.

Виклад основного матеріалу. Як правило, виділяють такі сфери застосування міжнародного гуманітарного права, як:

- а) ситуаційне застосування (раціональні ситуації);
- б) заява осіб (*ratione personae*);
- в) тимчасове застосування (*ratione temporis*);
- г) заявка на місцезнаходження (*ratione loci*).

Ситуаційне застосування означає, що міжнародне гуманітарне право застосовується лише у разі збройного конфлікту. Іншими словами, наявність стану збройного конфлікту є важливою умовою для застосування норм міжнародного гуманітарного права. Слід зазначити, що застосування норм міжнародного гуманітарного права зумовлене лише наявністю об'єктивних умов і залежить від того, як воюючі сторони описують ситуацію. Якщо між двома чи більше державами виникає збройний конфлікт, навіть якщо самі воюючі сторони не визнають і не підтверджують стан війни, такий конфлікт характеризується міжнародним конфліктом. У разі міжнародного збройного конфлікту застосовуються чотири Женевські конвенції та Додатковий протокол I [2, с. 23]. Залежно від конкретних ситуацій ці випадки можуть бути відкритим конфліктом між державами або втручанням у наявний внутрішній конфлікт. У такому разі конфлікт стає міжнародним.

Коментар до Женевських конвенцій свідчить, що будь-яка суперечка, яка призводить до застосування збройних сил між державами, незалежно від тривалості конфлікту, руйнівного впливу, кількості жертв, вважається збройним конфліктом за змістом статті 2; що збройний конфлікт має міжнародний характер, якщо він відбувається між двома або більше державами. Крім того, внутрішній військовий конфлікт, що розпочався на території держави, може набути і міжнародного характеру. Це відбувається, коли в цей конфлікт втручається інша держава або деякі учасники внутрішнього військового конфлікту виступають від імені цієї держави, що втручається [2, с. 22].

У коментарі Міжнародного товариства Червоного Хреста до першої Женевської конвенції говориться, що наявність стану збройного конфлікту визначається наявністю протистояння між двома або більше державами, що супроводжується застосуванням збройних сил під час військових дій. Це визначення стосується міжнародних збройних конфліктів. Широко визнана в діяльності міжнарод-

них кримінальних трибуналів дефініція як на доктринальному, так і на практичному рівні визначає збройний конфлікт незалежно від того, чи носить він міжнародний характер: «застосування збройних сил у міждержавних відносинах чи тривале збройне насильство між органами державної влади та організованими збройними групами між такими групами в межах кордонів держави» [3, с. 44–53]. Збройний конфлікт може існувати здебільшого у трьох конкретних ситуаціях:

- збройний конфлікт між сторонами до оголошення війни;
- збройний конфлікт без війни;
- збройний конфлікт, що є проявом боротьби за свободу.

Додатковий протокол II складається під час збройного конфлікту, який не досяг певної інтенсивності і не носить міжнародного характеру. Слід зазначити, що норм міжнародного гуманітарного права про неміжнародні збройні конфлікти значно менше, ніж норм про міжнародні збройні конфлікти. Збройним конфліктом неміжнародного характеру є збройний конфлікт, що відбувається на території будь-якої з узгоджених високих сторін між її збройними силами та антиурядовими збройними формуваннями або іншими організованими збройними формуваннями, що контролюють частину її території.

Р. А. Ахундов показує, що з міжнародно-правової точки зору, якщо право збройних конфліктів застосовується загалом до міжнародних збройних конфліктів, то певна його частина застосовується до конфліктів неміжнародного характеру. У цьому сенсі окрема підгалузь (інститут) міжнародного гуманітарного права діє щодо неміжнародних збройних конфліктів [3, с. 15].

Хоча стаття 3, загальна для Женевських конвенцій, не визначає збройний конфлікт неміжнародного характеру, Додатковий протокол II до Женевських конвенцій є важливим з точки зору визначення змісту та структури таких конфліктів. Зазначений протокол не кваліфікує порушення внутрішнього порядку, порядку та дисципліни, а також випадки внутрішньої напруженості як збройний конфлікт, у зв'язку з чим ці випадки виключаються з розряду збройних конфліктів неміжнародного характеру.

У статті 1 Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій зазначено, що «цей Протокол, який додається до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, покращуючи та доповнюючи загальну статтю 3, без зміни існуючих умов та додатків Конвенції, не підпадає під дію Про-

токолу 1 та на території однієї з Високих Сторін, які домовилися зі збройними силами цієї Сторони під відповідальним керівництвом вести безперервні та скоординовані воєнні дії, та територія зазначеної Сторони буде в змозі здійснювати цей Протокол, що застосовуватиметься до всіх збройних конфліктів і між силами опозиції або іншими збройними організованими групами, що контролюють частину. Цей Протокол не поширюється на масові заворушення, окремі та випадкові акти насильства та інші подібні акти внутрішніх заворушень та напруженості, оскільки вони не є збройним конфліктом» [3, с. 44–53].

Р. А. Ахундов зазначає, що гуманітарне право починає діяти одразу після створення реальних умов, що відображають ознаки збройного конфлікту. Згідно з Женевськими конвенціями, міжнародне гуманітарне право починає застосовуватися «з припиненням першого вогню» і закінчується «із загальним припиненням військових дій». У разі оголошення війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, навіть якщо одна зі сторін не визнає наявність стану війни, виникає підстава для застосування норм міжнародного гуманітарного права. Захистом норм міжнародного гуманітарного права користуються особи, які безпосередньо не беруть участі у військових діях. Це люди, які склали зброю, а також припинили участь у бойових діях через хворобу, поранення, конфіскацію та інші причини. Стосовно цих осіб забороняється:

- посягання на їхнє життя та фізичну недоторканність, у тому числі всілякі вбивства, нанесення каліцтв, жорстоке поводження, тортури та страждання;
- взяття в полон;
- дії, що принижують людську гідність, зокрема образлива поведінка, що принижує гідність;
- засудження та покарання без попереднього рішення, винесеного належним чином встановленим судом [3].

Міжнародне гуманітарне право має більш обмежену сферу застосування щодо окремих осіб. Більшість норм, що застосовуються у разі міжнародного збройного конфлікту, стосуються осіб, що «заступаються». Ті, хто перебувають під владою держави, громадянами якої вони є, не належать до цих осіб. Проте норми, які застосовуються у разі внутрішнього збройного конфлікту, визначають зобов'язання держави щодо своїх громадян. Слід зазначити, що обов'язок надавати допомогу пораненим, хворим і потерпілим аварію корабля поширюється на всіх осіб, незалежно від того, до якої сторони вони належать [4, с. 113].

Женевське законодавство організує взаємодію правових режимів для захисту різних класів людей, наприклад особливо вразливих у збройному конфлікті, некомбатантів та військовополонених [5, с. 78]. У цьому контексті слід зазначити, що Перша Женевська конвенція передбачає захист поранених і хворих у сухопутних боях, Друга Женевська конвенція – поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії в морських боях, III Женевська конвенція передбачає захист військовополонених, а IV Женевська конвенція – захист громадян.

Будь-який юридичний підхід до захисту особистості часто стикається з дилемою. Для забезпечення більш ефективного захисту необхідно чітко визначити коло осіб, на яких поширюється цей захист. Надання їм більш високих заходів захисту ризикує підірвати загальний захист, передбачений іншим особам. Точне визначення кола осіб, на яких поширюється захист гуманітарного права, може викликати суперечки щодо віднесення тієї чи іншої категорії осіб до цього кола осіб. Це може призвести до затримок і труднощів у наданні допомоги жертвам збройного конфлікту. Прикладом таких справ є суперечка про надання статусу комбатантів членам транснаціональних збройних формувань, які не мають держави. У міжнародному гуманітарному праві існують різні норми для цивільного населення, комбатантів, поранених та хворих, жінок та дітей, полонених та знезброєних, військовополонених, мешканців окупованих або обложених територій. Перевага такого підходу полягає в тому, що він дозволяє сформулювати більш адекватні правові норми захисту окремих категорій осіб від конкретних загроз, на які вони наражаються залежно від ситуації [6]. Недоліком цього методу є те, що чим точніше визначено коло осіб, тим вищим є ризик того, що окремі особи будуть виключені з-під захисту конвенцій.

У сучасних умовах особливо актуальним стало питання щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо персоналу ООН, який безпосередньо бере участь у миротворчих операціях у світі. Натепер спектр таких операцій розширюється, і водночас вони стають більш різноманітними та складними. На відміну від класичних миротворчих операцій, де застосування сили обмежується самообороною, персонал ООН у сучасний час може застосовувати зброю і в інших ситуаціях, наприклад, для запобігання спробам перешкодити виконанню ним свого мандата. Тому виникає багато невирішених питань щодо засто-

сування норм міжнародного гуманітарного права у разі проведення миротворчих операцій на практиці: чи застосовні норми міжнародного гуманітарного права до миротворчих операцій; з якого моменту та в якому обсязі необхідно їх дотримуватись; чи може бути сумісний статус військовослужбовців, які представляють сили ООН, зі статусом комбатантів та військовополонених тощо [7]. Слід зазначити, що ні у джерелах міжнародного гуманітарного права, ні з досвіду міжнародних судових органів на ці питання немає однозначної відповіді.

Як відомо, під час збройних конфліктів застосовуються як норми у галузі прав людини, так і норми у галузі міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право часто є більш ефективним під час збройного конфлікту. Так, норми міжнародного гуманітарного права якраз і спрямовані на обмеження та запобігання порушенням прав людини щодо військовослужбовців та цивільних осіб, які безпосередньо постраждали в ході збройного конфлікту та іншим чином виключені з участі у військових діях [8]. Якщо військові дії не досить інтенсивні (на тому рівні, який робив би це необхідним) для застосування норм міжнародного гуманітарного

права, а також якщо ті чи інші особи не входять до категорії осіб, які захищаються Женевськими конвенціями, у цих випадках застосовуються міжнародно-правові документи, що встановлюють основні гарантії права і свободи людини.

Висновки. Женевські конвенції та додаткові протоколи передбачають особливі заходи захисту медичних працівників та журналістів, а також інших уразливих категорій осіб, які перебувають під захистом. Положеннями IV Женевської конвенції встановлено комплексні заходи, спрямовані на захист інвалідів, людей похилого віку, дітей віком до 15 років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 7 років, від негативних наслідків війни [9]. Також особливе місце у сфері дії норм міжнародного гуманітарного права посідає захист життя та прав жінок та дітей під час збройного конфлікту.

У період збройного конфлікту норми міжнародного гуманітарного права, що визначають заходи захисту та захисту окремих категорій осіб, повинні застосовуватися без будь-якої дискримінації, а для цього мають бути розроблені оперативні ефективні механізми, які би більше відповідали характеру умов сучасного збройного конфлікту.

Список літератури:

1. Aslanov Z.N. Silahlı münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericilikdə həyata keçirilməsi. *Dirçəliş-XXI əsr*. 2013. № 178–179. S. 278–294.
2. Qasımova A.M. Müasir beynəlxalq hüquqda hərbi münaqişələr zamanı uşaqların hüquqlarının müdafiəsi : Diss. Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı, 2021. 136 s.
3. Axundov R.A. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı tətbiqi : diss avtoreferatı. Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı, 2017. 28 s.
4. Doswald-Beck L., Vite S. Le droit international humanitaire et le droit des droits de l'homme. RICR. 1993. № 800. P. 112–114.
5. Allahverdiyev A. Beynəlxalq hüquqda insanlığa qarşı cinayətlər. Bakı: Elm və texnologiya, 2017. 396 s.
6. International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict. New York and Geneva, 2011. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf.
7. United Nations. Report of the International Law Commission Fifty-fifth session (5 May – 6 June and 7 July – 8 August 2003). General Assembly Official Records Fifty-eighth session. Supplement № 10 (A/58/10).
8. Dadaşova R. Terrorçu Ermənistan dövləti beynəlxalq hüquq normalarına qəti surətdə əməl etmir. 07.10.2020 15:32. URL: <https://science.gov.az/az/news/open/14492>.
9. İmamverdiyev Yu.N. Yeni nəslin milli kibertəhlükəsizlik strategiyaları. *İnformasiya cəmiyyətinin problemləri*. 2013. № 2(8). S. 42–51.

Mamedov N.N. SCOPE OF APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS

The purpose of this article is to study the scope of international humanitarian law in relation to the conflicting parties.

The article consistently analyzes the issues of application of international humanitarian law by situation, by person, by time and place.

Methods and methodologies. With the help of the analyzes carried out and on the basis of the experience of applying international humanitarian law, the author widely used the methods of comparative analysis of documents on the application of acts of international humanitarian law, methods for describing the characteristics of the application of these acts, content analysis of legislative acts of various countries on the application of international humanitarian law.

Novelty. For the first time in the domestic scientific literature, the author has classified various approaches based on the experiences of various countries in different years of the development of international humanitarian law on the results of various armed conflicts, where the fate of innocent people was decided, issues of compensation in connection with the loss of their lives, etc.

Conclusions. The author points out that the scope of international humanitarian law is a very complex and multifaceted category, the cases included in this scope and the criteria that determine it are not fully defined. It is also noted that the need to consolidate the institution of the exchange of prisoners of war in the conventions that constitute the source of international humanitarian law in the legal aspect, the features of the application of international humanitarian law to peacekeeping operations, as well as the application of international humanitarian law in relation to armed conflicts taking place in cyberspace.

It is noted that in terms of solving the particularly relevant and rather complex problem of the application of international humanitarian law in relation to armed conflicts taking place in cyberspace, it is important to form a unified approach, a clear legal mechanism or procedure for applying the rules of international humanitarian law to cases where an armed conflict essentially occurs in this space using ICT as a weapon.

International legislative acts should clearly define the signs and scope of civilian infrastructure that can be damaged as a result of cyber attack and are protected by international humanitarian law.

Key words: *international law, international humanitarian law, international armed conflict, Geneva Conventions, application of international humanitarian law.*